

NEČEKÁNÍ NA GODOTA

Josef Sládeček (Praha)*

Jistě neprozrazují tajemství kterému by dosud nebyla Státní bezpečnost na stopě: zdroje původní iniciativy hnutí Charty 77 nelze hledat mezi neaktivnějšími osobnostmi neumlčených reformních komunistů. Tedy mezi těmi, kteří až do konce roku 1976 více méně sami sestavovali a podepisovali protesty a stížnosti všeho druhu. Mezi, chce-te-li, „prominentními“ opozičníky—disidenty.

Tragiicky zesnulý profesor filosofie Jan Patočka a dramatik Václav Havel patří právě mezi ty „neprofesionály,“ bez nichž by Charta nebyla tím, čím se nakonec stala, vznikla-li by vůbec. Toto tvrzení nechť není bráno tak doslova, jak by je mohli brát vyšetřovatelé Stb: ti dva jsou tu jmenováni i za všechny ostatní, kteří neměli, nemají a nejspíše ani nikdy nebudou mít ambice stát se v běžném smyslu osobnostmi politickými.

Profesor Patočka byl myslitel, který zejména v posledních letech systematicky „kazil mládež“ v duchu původních tradic sokratovského filosofování na přednáškách, které se v celých cyklech konaly v soukromých pražských bytech. Jeho autorita jako filosofa a především jako ryzího člověka byla docela jiného druhu, než autorita — nebo zde lépe: reputace do té doby notoricky známých kritiků režimu.

Václav Havel je pak dramatik, jehož hry jsou krutou sondou do mentality moderního Evropana, člověka konzumu, mravního relativismu a aktivního přizpůsobení se byrokratickým imperativum průmyslové společnosti. Jeho otevřený dopis Gustávu Husákovi o stavu české kultury a společnosti vůbec** nikoli náhodou prošel světovým tiskem a především byl rozepisován a čten v Čechách jako snad žádný jiný podobný dokument. Přesvědčivě poukazoval na hloubku krize *celé* společnosti a odhalil některé příčiny této krize s brilantní logikou.

Osobně se domnívám, že předehrou vývoje, k němuž došlo v lednu 1966, byla Havlova jednoaktovka *Audience*.[†] Nalomila totiž simplistní moralistní optiku dotud osamocněných disidentů. Krátká hra, vlastně dialog bez příkras a kudrlinek mezi dramatikem, který „za trest“ musí přijmout práci v pivovaru, a jeho šéfem, bezradným a nešťastným sládkem, který jej má hlídat a podávat o něm zprávy policii. (Autobiografičnost hry je očividná, ba snad záměrně zdurazněná. Dnes v ní vidím projev vůle osobně se vystavit mravnímu dilematu, který *není* řešitelný jen prostředky politiky.) Povrchnější čtenář —

* Psáno pro *Svědectví* v červenci 1977. Autor, až do roku 1969 člen KSČ, je tu kryt pseudonymem. Mezititulky jsou redakční.

**Text viz ve *Svědectví* č. 50, str. 377.

† Vvšla ve *Svědectví* č. 51, str. 525

neboť na některé divadelní hry se v Čechách *nedíváme* — nejspíše akceptoval sarkastické vykreslení sládkovy slabosti. Pan sládek však zdaleka není aktivním protagonistou zla, ačkoli bez něj by zlo zřejmě ztratilo svou všudypřítomnou sílu. Mimochodem: anglický novinář, který hru zhlédl v Londýně, ji pochopil tak, že i dramatik je nakonec sládkem pro roli konfidenta získán — byť by mohl donášet jen na sebe samotného. Nevím, jak *Audienci* v Londýně hráli, ale dovedu si představit, že pro tamnější publikum už to může být sdostatek silné kafe, přiměřené pověsti „šéfkonstruktéra české absurdity“, jak zní reklamní slogan. Pro diváka v Čechách by i tohle bylo pořád jaksi v normě. Český čtenář, porozuměl-li hře stejně jako já, mohl být skutečně vyveden z míry teprve zjištěním, že autor se odmítá toliko posmívat jinak trapně komickým stížnostem sládky na osud: on bude vždycky jen sládkem, ať již policajtům půjde či nepůjde na ruku. Ale „Vaněk“, proslulý dramatik proslulým dramatikem zůstane a to i kdyby ho měli nakonec zavřít. Dokonce pak bude ještě proslulejší, neboť o tom dozajista napíše hru — ze všeho totiž dokáže pro sebe vytěžit slávu i prospěch a právě proto bude si moci dovolit navíc ještě luxus mravní bezúhonnosti — a to snad sládky štve ze všeho nejvíce. Je to tím, soudí, že on, dramatik, už *je* známý a slavný a utrpěná příkoří jeho slávu jen znásobí. Pro něj je už všechno snadné... V rozdaných už rolích životní hry zdá se svět sládkovi fatálně determinovaný, zejména od té chvíle, kdy si na něj umane policie. Ostatně opravdu: u nás už nejednou zdecimované veřejné mínění otevřelo nebe počestnosti aspoň některým z proslulých „profláknutých“, zatímco peklo všednosti ucmrnaných morálních kompromisu (a i shovívavého zapomnění) rezervovalo pro obrovskou většinu těch, kteří vaří (a pijí) pivo a tak podobně. Tedy také pro sebe.

Václav Havel, aniž to ve hře podává po lopatě, nabízí čtenářům a posluchačům rozpačitým *mlčením* svého hrdiny příležitost, aby o sládkově zmatené, ubrebtané pivní filosofii předurčení a alibismu přemýšleli tentokrát s větší účastí. Vubec nepodceňuje obecný sklon k přímočarému moralizátorství, škodolibému výsměchu a pocitům laciného zadostučinění: dobře mu tak, konfidentovi! Jen — implicitně — v souhře a protihře obou protagonistů se ptá, zda je to všechno takhle jednoduché... Otvírá tu tak velké, u nás aktuální téma dorozumění mezi těmi, kteří se obvykle sobě navzájem vyhýbají, mezi „prominenty zásadních postojů“ a „těmi ostatními“. Autorovo umění a jeho osobní pokora tu překlenuly lidsky nešťastnou a politicky tuze nepraktickou, protože demobilizující propast mezi hrstkou „sedmi statečných“ a zdánlivě jen a jen konformním davem, mezi „hrdiny“ a „sraby“... Dnes *Audienci* rozumím jako zámlece před činem, který mohl být už jen praktickým důsledkem této *sebereflexe prominentství*.

Pište nám na tři různé adresy (viz obálka)

„Zpěváčkové“ a solidarita otřesených

V téže době profesor Patočka promlouvá do kostelního ticha bytů, v nichž mladí posluchači sedí vesměs na zemi, protože židli bylo vřdycky málo, o *solidaritě otřesených* jako o jejich jediné šanci, o šanci, kterou však budou mít jen tehdy, pochopí-li bezvýhodnost své situace. Pochopí-li ovšem tuto bezvýhodnost nikoli jako dráždivou floskuli, ale jako výzvu k riskantnímu osobnímu nasazení a k eventuelní oběti tam, kde *soukromě výhodná řešení už definitivně neexistují*. Kde není nic platná síla, ani peníze, ba ani nadání, kde je možné jen jedno: „Pochopit pravý okamžik a přijít včas“. Proměna laskavého a zároveň přísného univerzitního profesora, který vždy především domýšlel a rozvíjel myšlenkové světy jiných filosofů v originálního myslitele světové a české společenské krize, moudrého sokratovskou znepokojivostí, byl pro mnohé signálem, byť ne ještě zcela srozumitelným, že na pravý okamžik není třeba jen čekat. Že jej můžeme aktualizovat tím, že sami včas — přijdeme... Vzpomínám, jak ve veličném kázání v České Lípě mluví evangelický farář Svatopluk Karásek, který bude za týden na to zatčen, o tom, že napříště nebude již možné jít ráno do kostela a odpoledne na schůzi... Text kázání za pár dní koluje po Praze. Ano, říkali jsme si vzrušeně, nebude, není to už možné! Skutečně je cosi nového ve vzduchu...

Karásek byl vzat do vazby spolu s členy hudební skupiny Plastic People of the Universe a DG 307. Nestačím se podívat nevypočitatelnosti vztahů příčin a následků lidského konání, lidských motivů a lidských hodnocení: dnes se mě ukazuje souvislost mezi spontánním hnutím na obranu mladých hudebníků a Chartou zcela očividná; tenkrát na jaře loňského roku však nikdo ani netušil, co všechno vzklíčí z pokusu potlačit a ztrestat drsnou, nelibivou hudbu a vemlouvavě atakující texty těch neznámých „zpěváčků“, jak jim mohl říkat snad jen moudrý, dnes už mrtvý pan profesor. A pak už jsme byli zaskočeni úlevným zjištěním, kolik ochoty, obětavosti, odvahy a v neposlední řadě i důvtipu a dobrých nápadů bylo náhle k dispozici pro akce solidarity se zatčenými. Ti nepochybně měli dostat exemplární tresty, ačkoliv propaganda mluvila hlasitě o všem možném, jen ne o tom, že připravované procesy jsou pro režim eminentně politickou záležitostí. Měly totiž nekonformní mládeži důrazně připomenout, že „jsou jisté meze“. Ve vlasti Haškově je až banálně charakteristické, že „zpěváčkové“ byli nakonec souzeni za vulgární slova a tudíž za „veřejné výtržnosti“. Co bychom to obcházeli: v doslovném i přeneseném smyslu byli zatčeni a souzeni — za hovno. To a podobná slova měla padnout (a padala) při jejich uzavřených vystoupeních pro přátele a kolem nich točily se stále výslechy svědků, přičemž politický podtext jejich „antiestablišmentského“ protestu, ač zcela zjevný, měl zůstat před veřejností utajen. Přes půl roku trval zápas o jejich právo na odpor ke konzumnímu stylu života a, *last but not least*, i o jejich právo na přiléhavé, byť expresivní označení všeho toho, čemu se věru dost dobře nedá říkat „nic“, „houby s octem“, ba dokonce ani ne „prdlajs“.

Komicky trapné a přitom vytrvalé naléhání prokurátora na červenující se nezletilé svědkyně (aby opakovala „ta slova“), desítky známých i neznámých přátel čekajících po celé tři dny hlavního procesu na chodbě před uzavřenými dveřmi soudní síně spolu s tuctem nápadně neápadných pánu v civilu, mladou Prahu pozvolna prosakující sugestivní slova a melodie Karáskových písní — aktuálních parafráze ne biblická témata, duch lásky, přátelství mezi těmi na lavici obžalovaných a špínavé pomlůvy v tisku, rozhlasu a televizi — to všechno spoluvytvářelo nezapomenutelnou atmosféru. Atmosféru lidské soudržnosti, ochoty k účinné pomoci, pozapomenuté vzájemné laskavosti, krátce jakési nakažlivé radostnosti mezi všemi, kteří u toho byli.

Nestal se zázrak : to jen nezlomená část veřejnosti (unavená zklamáními nadějami z toho, že změny či dokonce reformy nemocného organismu české společnosti přivodí vlánuoucí moc) — přestala čekat na Godota. Pochopila, že moc sama nenahlédne, protože nahlédnout ani nemůže, že izolované stížnoti, proklamace poražených a slohová cvičení na kritická témata nejsou s to vyvolat dostatečně účinný tlak. Opotřebovaná z očekávání změn, které začnou mimo ni, pochopila, že změnit musí především sama sebe. Místo netrpělivého pohledu k výšinám mocenských struktur doma i za humny soustředila své chabé síly na obranu posledních z posledních, těch, po nichž by se ještě před časem rychle uzavřela voda zapomnění : vždyť do té doby tak mnozí především dychtivě čekali a spekulovali co Kissinger, co Carillo a Berlinguer, co Indra a Kempný...

Obrana „antiprominentů“ přivodila vskutku základní změnu v prožitku smyslu a cíle a v neposlední řadě i stylu protestů. Byla to tentokrát obrana bez zadních ideologických vrátek, bez předem ohledaných spojenců v okolním světě (našli se, tím lépe!). Známí nekonformní lidé kultury, kteří se obrátili s výzvou o pomoc pro „Plastiky“ ke svým kolegům na západě, tentokrát po prvé výslovně odmítli sehrát trapnou roli obtížných, ale konec konců trpěných „disidentů“, roli profesionálu papírového protestu, „zavedených firem“ — jakýchsi spolehlivých sice, ale pro režim neškodných mravních instancí.

Dopis několika spisovatelů a filosofů H. Böllovi a dopis Z. Mlynáře generálnímu prokurátorovi (oba dopisy ve věci „Plastiku“) — to byly první signály této nové orientace. Neúplatní kritikové na krajní levici i mluvčí undergroundu pochopili tento postoj (především reformních komunistů) jako odvrát od „elitářské opozice“, neboť také oni pokládali Mlynáře a spol. za součást režimu v širším slova smyslu. Je to jistě značná nadsázka, avšak s jejich optikou vidění světa nadsázka pochopitelná a vlastně pravdivá : je v ní skryta hluboká skepse k iluzím a sebeklamum reformních komunistů, jež vedly ke krachu jejich pokusu o demokratizaci nedemokratického politického systému v roce 1968. Do jaké míry byla či je tato skepse odůvodněná ?

Jste-li v cizině, napište nám, pošleme za vámi knihy, časopisy, noviny.

Abeceda promísená arogancí

Bylo by nesmyslné očekávat, že se z reformních komunistů stanou po porážce křesťané či zapálení stoupenci masarykovské „práce drobné“. Ale na druhé straně bylo lze po tolika letech po srpnu 1968 pochopit jistou podrážděnou nelibost „těch ostatních“ nad setrvačnou monotónností stížností a protestu bývalých privilegovaných. Jistě, jejich partnery a spojenci už nejspíše zstanou Berlinguer, Carillo a Marchais; ale podmínkou tolerantního akceptování této jejich koncepce nekomunistickou — a tudíž větší — částí české společnosti byl a je požadavek stejné *tolerance pro všechny*. Řeknu to naplno : už přespřiliš a dlouho naříkají komunisté, jaké to křivdy se dějí (právě jim, věrným a důsledným!). Jako by neznali systém, jehož sami byli částí a nikoli částí zanedbatelnou! Ale ještě důležitější v této souvislosti je další krok, nezbytný : zbavit se rychle odpuzující blahosklonnosti, s níž tak mnozí reformní komunisté mluví v poslední době o tom, co lze nazvat abecedou demokracie. Je tu myšlena rozšafnost, někdy až arogantní, s níž tito lidé plaidují za občanská a politická práva a svobody, za pluralismus etc. — jako by nebylo zřejmé, že tohle přece *není* odvěká přirozenost komunistů, cosi, co by bylo pro ně tak docela samozřejmé. Že takovému principiálnímu obratu musí snad předcházet více méně „těžkomyslná“ analýza vlastních selhání... Slyším, jak se podrážděně ohrazují : chcete, abychom se bili v prsa, lezli ke křížku, káli se u zpovědi à la morální striptýz? Nikoli, nikdo rozumný v Čechách tohle nechce. Byla ale už nesčetněkrát vhodná příležitost, aby řekli svým dnešním možným partnerům (a někdejšími potlačovaným nepřátelům) docela klidně : *v tom a v tom jste vy měli pravdu a my jsme ji neměli...* A opět : nebylo a není potřeba říkat to zrovna takhle, jak je to tu napsáno, spíše a především podle toho jednat, a to je ještě těžší než se silnými slovy bít v prsa. Nejspíše bylo by totiž třeba, aby solidarita s těmi, koho ještě do nedávna pokládali za své úhlavní protivníky a koho proto věru nešetřili, byla pro reformní komunisty nikoli sporadicky užívaným taktickým tahem, ale — když už ne přirozeným reflexem — tedy alespoň pevnějším již návykem.

Dlouhá léta normalizačního režimu dokázala však víc než jejich slabší vůle vyjít nepříjemné pravdě vstříc. Dostali právě od rodné strany to nejdůležitější, dlouho jim odpírané školení, jak to kdesi výstižně napsal Z. Mlynář. (Strana pak ničeho nebude jednou tolik litovat, jako právě této tak lehkomyšlně udělené lekce). Museli konečně na vlastní kuži jakoo dstavení, degradovaní, vyvržení a někdy i pronásledovaní pochopit to, co systému zní *vždy* jako snadná fráze : lidská práva a svobody jsou nedělitelné, nelze je podle jakéhokoli klíče udělovat, byť by byl k dispozici i ten nejblahovolejší přídělový systém. O práva a svobody se musím vždy dělit *rovným dílem se všemi*, i tenkrát a právě tenkrát, když jich mám co by se za nehet vešlo. Dělit se — to zde znamená cosi velmi koukrétního : totiž postavit se na stranu právě těch nejdiskriminovanějších, i když takovým postojem ztratím to málo, co mám. Se všemi se musím dělit, i s těmi, s nimiž se třeba v základních politických

otázkách rozcháším (neusilují-li zrovna o občanské nebytí mé či kohokoli jiného)...

Na reformních komunistech už delší čas bylo, aby prokázali, že tohle konečně pochopili. A aby to prokázali tím, že půjdou i se svými tradičními odpůrci společně do riskantních střetnutí s totalitní mocí, i do takových střetnutí, kde nebude *žádná záruka*, že je z maléru budou vytahovat třeba eurokomunisté. Naši českoslovenští komunisté, bez i s legitimací, musí totiž promyslet a procítnout tíživost odpovědnosti především vůči svým spoluobčanům jako vůči lidem ve všech ohledech sobě rovným. Teprve pak mohou veřejně vystavovat své sympatie k slibně se rozvíjejícímu proudu komunismu neso-
větského. Jinak budou tyto sympatie citlivou veřejností vnímány jako pokus o okázalou exkulpací: vidíte, i my jsme takoví, vlastně vžaycky jsme byli takoví...

Hnutí na obranu „zpěváčků“ bylo snad prvním příznakem, že on tvrdé školení rodné strany vydalo už své první plody: pochybuji totiž, že by elegantní pomlu establišmentského stříhu jako je Georges Marchais intervenoval za Mlynáře, kdyby ten se dostal do úzkých, protože se zastával práva invalidního důchodce Egona Bondyho vyzpívat existenciální úzkost, provázející jeho chronickou zácpu (zde varuji: každá jiná než autentická reprodukce tvorby Plastiků či DG 307 je *zcela* zavádějící!). Ale nechť je třeba i to, co tu uvádím in extremis interpretováno doslova: tady, v obraně zcela elementárních práv člověka byl instinktivně nalezen minimální, ale zato *společný* jmenovatel všeho, za co je nezbytně třeba přijmout riziko nových a nových porážek. Třeba i takových, které nikdo ve světě „neocení“. Neboť je konečně třeba přijmout všechny výhody, ale i nevýhody „domácího hřiště“. Ano, právě na této úrovni „pouhé“ lidskosti, pouhého faktu, že všichni jsme (nebo chceme být!) občany své země, bylo třeba postavit základní tábor. Teprve odtud lze vystupovat k výšinám lidských snů, ideálů, dokonalejší budoucnosti a na podobné velehory. Všechny stavby mimo tuto pevnou půdu občanských jistot ve vlastní zemi jsou hrady z ideologického písku. A všechny hrozí tudíž zhroucením a hlavně tím, že pod nimi zůstanou ležet náhodní kolemjdoucí, kterých je vždycky stotisíckrát víc, než nadšených architektů či ke všemu ochotných polírů.

Uznání, kterého se příznakům nové orientace prominentních reformních komunistů dostalo se strany ostatních politických a světonázozových proudů mělo a má své eminentně pozitivní důsledky: bez kommunistu totiž, bez jejich organizační zdatnosti, obětavosti a pracovitosti, vybudovaných informačních sítí, bez jejich odvahy riskovat a v neposlední řadě bez jejich ničím nenahraditelných zkušeností s fungováním mocenských mechanismů (KSČ a STB!) by zatím každé šířeji založené protestní hnutí záhy zašlo na úbytě. Bylo by tedy i z praktických důvodů dobré, aby se bývalí privilegovaní a bývalí potlačení konečně našli jako spojenci a to nikoli jen z hlediska krátkodobého užítku. Dozrál čas, aby lidské, politické i „technické“ zkušenosti těch i oněch byly konečně využity ke společnému úsilí, které nebude mít jen sezonní charakter.

Něco z toho se stalo na sklonku minulého roků, když nekonformní část české společnosti, víceméně již znehybněná rezidui ideologické schizofrenie a vzájemné nedůvěry objevila konečně svou Ameriku, když právě v *občanském* východisku našla účinný lék proti vleklé nemoci akční ochablosti. Vzájemné uznání do té doby mýjejících se orientací a počátek konkrétní spolupráce — to byly ony vzácné plody loňského podzimu. Důkazem, že se vskutku cosi mimořádného událo, důkazem, který má ovšem i svou vlastní mimořádnou hodnotu, je sympatie a aktivní podpora mladých lidí, začasto stojících mimo političtější a tím spíše ideologičtější orientované proudy. Mladá neoficiální kultura se pak připojila nejspontánněji. Slovy L. Hejdánka : obrana „Plastiku“ vedla k tomu, že politická situace u nás po dlouhé době poněkud zplastičtěla...

A nádavkem: hnutí solidarity — vlastně poprvé! — přineslo nečekaně hmatatelné výsledky : tresty, uložené v plzeňském procesu, byly při odvolacím řízení sníženy, v Praze došlo k příznivé změně textu obžaloby a ke snížení počtu souzených, alespoň pro první řízení, a pro hlavní obžalované v Praze byly nakonec uloženy tresty v nižší výměře ve srovnání s Plzní, kde byli souzeni pouze organizátoři jejich vystoupení.

„Zpráva o procesu“ a Havlův text nazvaný „Proces“, neobyčejně výstižně pak evokují a konkretizují ono osvobodivé poznání, že občanský postoj je nejúčinnějším lékem proti nemoci z ideologie, a že právě v tomto smyslu napříště opravdu není už možné jít ráno do kostela a odpoledne na schůzi... Evokují náladu oné radostné zvěsti, že jsme konečně sami sebe shledali zpusobilými něčeho dusažnějšiho než jen stížností a proklamací, že svedeme víc, než konformní mimikri či pečlivě vybalancované politické prohlášení. Že jsme se o poznání přiblížili stavu politické dospělosti, kdy opravu společnosti jsme konečně s to začít od sebe samých, protože jsme pochopili, že výkon lidských, občanských a politických práv není v prvé řadě závislý na horší či lepší vůli státní moci. Že tedy přijímáme svůj díl odpovědnost za realizaci těchto práv a že tušíme, že tento náš díl je snad dokonce větší, než díl státu. Že jsme připraveni k vzájemné solidaritě na základě pochopení, že všichni chceme být, především rovnoprávními a tudíž sebevědomými občany této země a teprve potom jejími reformátory, oprávcí či snad i správci. Že tragické rozpolcení národa, jehož dohledný počátek situuje Erazim Kohák do doby Mnichova a vůbec poslední války, není fatalitou i do budoucna, že může být léčeno a vyléčeno. Že tragická cézura mezi „vítězi“ a „poraženými“ (další uvozovky si přidejte — podle gusta) začíná snad konečně srústat. Že hořkou chutí sebe-poznání naplněné plody poslední porážky před devíti lety, porážky, kterou jsme si do značné míry uštedřili sami, začínají, byť opožděně, uzrávat. Že jsme se snad nakonec přece jen ukázali hodnými porážky, neboť i tu je třeba si zasloužit, abychom mohli vskutku mluvit o porážce a nikoli jen o rozkladu, rezignaci, úpadku...

Že Charta 77, jakkoli se její text teprve v ústraní rodil, je vlastně již na světě.

Devět ploch jednoho manifestu

Scéna, k níž došlo na nejživější pražské ulici ze bílého dne 6. ledna 1977, by na filmovém plátně vypadala nejspíš nepravděpodobně : jedno auto je stíháno, dostiženo a pak zablokováno jinými auty — tato jiná auta nejsou však rychlé sportovní vozy, kterých s oblibou používají neohrožení chlapíci -muži zákona, ale nabubřelé černé vládní limuziny. Právě ve chvíli, když dostižení konečně pochopili, že nejde o náhodnou zácpu v pouličním provozu, ale o policejní manévr, že mají tudíž vystoupit a přestoupit do oněch velkých černých aut — právě v tu chvíli vstoupila Charta 77 do veřejného života Československa.

Mělo se to stát docela jinak : o několik minut později, nebýt limuzin, byl by text Prohlášení Charty 77 odevzdán ústavním orgánům. Bylo by vzápětí odesláno pul třetího sta dopisů prvním signatářům Charty 77 s textem Prohlášení a s úplným seznamem těch, kteří připojili své podpisy. Prohlášení však nesmělo být normálně odevzdáno : zřejmě i za cenu dramatického policejního zásahu muselo být zabráněno tomu, aby celá záležitost začala klidně. Odium kriminality mělo tak od samého počátku padnout na ty, kteří s vědomím rizika jednali, vedení starostí o dodržování právního řádu.

Celá další existence hnutí Charty 77 je předznamenána touto pouliční scénou. Na ní byli už tenkrát rozestaveni protagonisté a postaveny kulisy, mezi nimiž se dosud neskončený příběh Charty odehrává : na straně moci, přesily a pokrytectví. Policie ve vládních vozech a vláda více méně zticha, za zavřenými, hlídanými dveřmi. Místo diskuse mezi občany a mocí nenávidná kampaň, inspirovaná policejními mozky. Na straně druhé pak klidná vytrvalost slabých, lidí, kteří se sami veřejně označili, vlastně — udali. Ruzyně, Bartolomějská, kaehlíkárna...

Tyto kulisy, které propůjčují Chartě dramatický rozměr a tudíž i jistou pozornost jinak nepřilíš angažovaného publika, mě však tady nezajímají. Vyplňují naše všední dny ostatně s tak arogantní rozpínavostí, že o nich psát je pomalu už nuda. Pokusím se rozpoznat, co znamená Charta právě *mimo* souvislosti, které poutají pozornost povrchnějších zpravodajství a komentářů. Existence Charty 77 vyvolala vlnu represí, která se ve zdrcující většině případů týkala právě signatářů. Ale Charta rozhodně nevznikla proto, aby poskytovala ochranu a vzájemné ručení signatářům : právě naopak! Signatáři se rozhodli převzít svůj díl odpovědnosti na neutěšeném stavu občanských práv a svobod *všech*. Represe vůči signatářům není proto ani předmětem pozornosti základních textů Charty (tzv. „Dokumentu“). Nechceme si totiž nechat vnutit hru, kterou rozehrála moc : na pronásledované hrdiny, politováníhodné oběti ve střetnutí hrubé moci a čisté morálky, mučedníky ve svaté věci — a tím méně tutéž hru v negativním provedení: hru na zrádce, placené žoldáky cizích služeb, na diverzanty a tak podobně. Hnutí Charty 77 za pul roku své existence prokázalo, že zdaleka není pouhým reflexem moci, jejích běžných praktik, krátkodechých manévru, taktických tlaku a strategických ofenziv. Jako občanské hnutí žije nadále svým svébytným životem.

V čem tato svébytnost a možná i originalita spočívá? K čemu zatím vedla? Čeho dosáhla a jak změnila, změnila-li ji ovšem, situaci v zemi? Co znamená v mezinárodním kontextu? Co znamená v historické perspektivě české a československé? Pokusím se o resumé.

1. Charta 77 je hnutím občanů, kteří odmítli iluzi o tom, že svoboda je cosi, co si lze vyprosit či vynutit od někoho druhého. Pochopili, že svoboda je především *starostí o svobodu*; je proto přijetím odpovědnosti, úkolu, povinnosti, přesněji řečeno, že bez toho všeho je svoboda v lepším případě toliko vzrušením pubescenta, který se odvážil místo na písemku z matiky jít za školu. Texty, které Charta vydává, nejsou kritikou režimu jako takového (vládnoucí moci) a už vůbec ne společenského zřízení a její ideologické racionalizace. Jsou kritikou praxe dodržování lidských a občanských práv, k němuž se moc sama v zákonech, které vydává, zavázala. To není, respektive nemusí být totéž! Také proto, že za porušování lidských a občanských práv nesou svůj díl odpovědnosti i *sami občané*, nevyužívají-li (na příklad) beze zbytku všech možností, které jim právní řád k obraně jejich vlastních práv poskytuje. Proto aspoň předsunuté linie občanstva musí být v neustálém dotyku s posunujícími se liniemi-hranicemi formálních i faktických možností využívání a naplňování lidských a občanských práv. Jen tak se zjistí, kam až možno beztrestně jít a kde začínají zaminované úseky. Lidé jsou často z pohodlnosti skeptičti (a ze skepse zpohodlnějí) a zbytečně rezignující. Charta je polemikou s touto vstřícnou rezignací.

2. Charta se neomezuje na kritiku praxe dodržování lidských a občanských práv. Ve vydávaných dokumentech, zprávách, sděleních a pod. jsou uváděny konkrétní a pokud možno *reálné* návrhy na odstranění zjištěných nedostatků. Tím se právě výrazně liší od většiny dosavadních protestních vystoupení. Návrhy na pozitivní řešení problému, aniž jsou jimi dotčena zmíněná ideologická východiska moci a aniž jsou ovlivněny představami kritiku, jsou *novým překem v politické kultuře země: zamlčená východiska a nabídka spoluodpovědnosti a konstruktivní spolupráce*. Zajisté, „reálnost“ návrhu může být vždy brána v potaz: je však na ni třeba trvat jako na kritériu, které ovšem není výlučným majetkem moci. Reálné není proto to, co moc skutečně provede, ale to, co by provést mohla, aniž byla zároveň nucena rezignovat na to, co *sama* vyhlašuje. I o tom má pochopitelně právě moc vždy poněkud přepjatě negativistické představy a také z prestižních hledisek se jí může zdát leccos, jinak docela reálné, vlastně zásadně neproveditelné. To však již *nejsou naše starosti*. Naším úkolem je udržovat co možná veřejné povědomí o tom, že v každé situaci existují ještě jiné, než jen ideologicky podmiňované, demagogicky zjednodušené, protože falešně se vylučující alternativy — východiska typu „všechno nebo nic“, „pro nebo proti“. A že právě tato „jiná východiska“ bývají jemněji nuancovaná, konkrétnější, že se docela dobře obejdou bez tak či onak ideologické ambaláže.

3. Hnutí Charta 77 není jednorázovou kampaní. Pro signatáře je závazkem k práci, která nemůže končit datem ukončení nějaké mezinárodní konference. Svými podpisy se signatáři Prohlášení Charty 77 rozhodli pro úsilí vytrvat, pro

trpělivost a tudíž pro střízlivost nadějí a náročnost vůči sobě samým. Jen opatřování informací a podkladů pro jednotlivé texty charty, jejich šíření mezi co nejširší vrstvy občanů, představuje v současných podmínkách mimořádné nároky na osobní pohodlí, čas i peníze. Především však na sebezapření, na zdrženlivost — pokud jde o projevy jiných než právě občans-občanských postojů.

Hledisko Charty znemožňuje totiž z dílčích politických či ideologických hledisek nadsazovat důležitost jedněch a podceňovat závažnost jiných problému při realizaci lidských a občanských práv: jediné na úrivní občanské perspektivy, která respektuje nedělitelnost všech práv a svobod pro všechny může být hnutí dělné, vnitřně soudržné a v kritických situacích účinně solidární. A jediné pak může osvědčit vytrvalost. Přivykání si této občanské perspektivě je z hlediska nakonec nevyhnutelných politických změn nesrovnatelně důležitější, než třeba jinak slibné personální změny v mocenské špičce. Teprve zažitá občanská perspektiva vytváří pro konfrontaci rozdílných politických usilování příznivé podmínky, totiž právě *povědomí společných hodnot*. Bez takového povědomí o společném konsenzu každá výraznější politická změna hrozí degradovat v anarchii. Ale hlavně: národní usmíření, o kterém mnozí mluví jako o základní podmínce jakýchkoli změn k lepšímu, nedovedu si představit jinak, než jako vzájemný vztah *občanů*.

Tedy: pokračovat a vytrvat. Nebezpečí z únavy je tu nemalé, zejména připomeneme-li si už historické prokletí veřejného života v Čechách, spočívající v tom, že se jako o uznávané mravní či dokonce politické autoritě mluví takřka výlučně jen o tom, kdo byl upálen, sám se upálil nebo alespoň včas zemřel. Vydržet ještě kus *za* hranici euforie z činu samého, vydržet v práci a v důslednosti — to je výzva v moderních českých dějinách jen vyjíměčně a jen vyjíměčnými neoslyšená. Charta 77 je po dlouhé době opět takovou výzvou.

4. Vydržet — to znamená dnes ani ne tolik vždy znovu překonávat strach z policie, jako spíše nalézat způsob práce i bez pevnějších a trvalejších organizačních struktur a bez i jen zárodků vertikálních vztahů autority a podřízenosti. Tu je na místě připomenout, že hnutí Charty 77 ani zdaleka není omezeno na ty, kteří se podepsali: v původním prohlášení se praví, že k ní patří „každý, kdo souhlasí s její myšlenkou, účastní se její práce a podporuje ji“. Takových lidí jsou nikoli stovky, ale tisíce. V situaci, kdy navíc nelze o ničem, co s Chartou souvisí, ani telefonovat, ba ani psát v dopisech, je každé předání informace či dokonce zrození nového textu složitým procesem, který by se musel jevit vnějšmu pozorovateli jako zcela nesmyslný chaos. Ostatně i nám to tak mnohdy připadá... Všichni však tušíme, že nelze připustit, aby kdokoli ohrozil křehké základy tolerance, která mezi chartisty panuje ve jménu jistě sice efektivnějších, ale konec konců vždy autoritativních metod. Jedinou všeobecně akceptovanou zásadou je imperativ střežit vzájemnou důvěru těch, kteří pro Chartu pracují.

Právě z těchto hledisek je potýkání se s mohutným a přísně centralizovaným aparátem policie na první pohled bojem nesmyslně nerovným. Na první

pohled : ukazuje se totiž, že solidarita lidí, kteří k sobě chovají vzájemnou důvěru, může překonat i sofistikovanou techniku, kterou policie používá, nemluvě již o jejím mohutném personálním nasazení. Snad jen, že to či ono nebude hotovo tak brzy, jak by být mělo... Ale my konec konců nespěcháme; úkol, který jsme si předsevzali nám, bohužel, zdá se, neuteče.

Vůbec lze říci, že vědomé odmítnutí organizačních „pomůcek“, oněch nikdy nejednoznačných pák a protéz společného usilování má v sobě cosi ghandiovského : proti síle nastavit slabost, pokud možno chytrou slabost. Síla se v takové konfrontaci zpravidla jaksi „přepne“, přepadne a ztrácí pak rovnováhu. Kampaň proti Chartě to potvrzuje : už tím, že skončila (neboť právě kampaň vždy skončit musí) vzbudila obecný dojem slabosti moci. Není to dojem zdaleka přesný, ale působil ve prospěch Charty. Patrně také proto mohl ministr vnitra (interně) prohlásit, že text Charty nelze publikovat, neboť je tuze rafinovaně sestaven : lidé by nic nepochopili, naletěli by a tak dva miliony, soudí pan ministr, by podepsaly...

5. Stoupenci hnutí Charta 77 se sešli ze všech světonázorových, ideologických, politických, konfesijních, generačních, profesionálních... uskupení v české populaci. Jistě nikoli zcela proporcionálně a také nikoli zcela bez vyjímek. Nic se tu nepředstírá zejména ne jednota (à la „národní výbory“ či „národní fronty“ neblahé paměti). Charta 77 je společné východisko lidí, kteří se nikterak netají svými odlišnými postoji k mnoha otázkám, kteří se však rozhodli chovat se *v rámci* tohoto hnutí *politicky zdrženlivě*, přesněji řečeno : na „politiku“ v kontextu Charty rezignovat. Proto se v prohlášení konstatuje, že Charta 77 „není základnou k opoziční politické činnosti“. Na tom nic nemění skutečnost, že oficiální kampaň z hnutí udělala právě opoziční politické vystoupení (v těch nejmírnějších formulacích). Od toho je přece moc totalitní, aby ze všeho „udělala politiku,“ neboť všechno, co není v jejích intencích ji tak či onak ohrožuje a je — v optice moci — k politice vztaheno. Totalitní moc je prostě — vztahovačná.

Šíře postojů, které signatáři představují, je mimo jiné důsledkem rozsáhlosti represe po roce 1968. Snad nejen to : je i reflexem jisté zralosti politicky zainteresované části veřejnosti, která je skutečně do značné míry vyléčena z ideologických iluzí a sebeklamů. Šíře a důslednost represe vyvolale totiž cosi, co moc rozhodně nemůže zakalkulovat jako zisk : *společný zážitek* perzekuce komunistu i nekomunistu, věřících i ateistu, bývalých prominentu i mladého undergroundu atd., atd. Vždy poněkud abstraktní zásada o nedělitelnosti práv a svobod se tu stala konkrétním prožitkem statisíců a milionů. Byli jsme „dokopáni“ k poznání hodnot, které musíme hájit společně a pro všechny. I naše hnutí je takto potvrzením toho, že okupace v srpnu 1968 byla znásilněním *celého* národa.

6. Vyjímkou, pokud jde o reprezentativnost hnutí, je slovenská třetina čs. populace. Je v hnutí Charty 77 zastoupena několika jedinci. To není kritika, jen konstatování faktu. V dané osobní situaci nevidím z Prahy do Bratislavy dost bezprostředně a dost zřetelně, abych tu mohl podat nějaké podstatnější vysvětlení. Snad je podají jiní.

7. V minulosti Češi zhusta hledali někoho mocného, ke komu by mohli přilnout jako loyální spojenci ke svému arantovi. Hledali vlivné přátele, přímluvce, obdivovatele, ochránce. Mocná zklamání, kterých jsme v tomto ohledu nebyli ušetřeni, nevedla však k vystřízlivění a k vůli začít se spoléhat na sebe, ale k hysterickým obrátům o 180° — k hledání spojenců lepších, spolehlivějších. Také mnohé nekonformní politické proudy mívaly své zahraniční stoupence či přímo mocné protektory.

Charta 77 na tuto nešťastnou tradici nenavazuje. Projevy sympatie a tím spíše podpory nás nemohou netěšit, ale Charta se *neobrací k vnějšímu světu*. To bych zde rád řekl přímo kategoricky. Okolnost, že publicita hnutí je do značné míry odvislá od toho, že se o ní píše a mluví mimo Československo, na tom nic nemění: z hlediska cílů Charty je to čistě technická záležitost. Projeví-li nám sympatie ten, kdo sám dbá o to, aby se u něj doma problémy, která tam jsou s lidskými právy (*všude* nějaké jsou!) alespoň řešily, tím lépe. Ale neudělá-li to nikdo, nebudeme tentokrát příliš zklamáni. Nečekáme mnoho ani od bělehradské konference: problémy, které Charta otevřela, se neřeší za diplomatickými stoly. Řeší se doma, v dlouhém úsilí lidí, jejichž jména se ve zdrcující většině neobjeví na stránkách světových novin. Za skutečné spojence můžeme pokládat jen ty, kteří sami ve své vlastní zemi pracují pro to, aby mezinárodní standart lidských, občanských a politických práv byl dodržován.

8. Je-li už řeč o podobných hnutích v sousedních zemích: několikrát jsme zdůraznili nepolitčnost Charty jako její specifický rys. Třeba nyní říci, že tato charakteristika platí jen za daného mocenského statu quo v ČSSR. Nepolitické je totiž toto hnutí jen s ohledem na to, jak politice rozumí ideologicky fundovaná moc k níž se se svou iniciativou obrácíme: všechno, co zpochybňuje právě ideologické postuláty moci je pro ni projevem politického nepřátelství, politického rozvratnictví, politické diverze. My však nezpochybňujeme žádné ideologické postuláty: jednak nás už příliš nezajímají a pak, museli bychom se opět rozdělit na jednotlivé proudy a proudečky.

Jsme však eminentně političtí v tom podstatném, totiž *normálním* smyslu: jsme pokud možno konkrétní, konstruktivní, naše kritika a naše návrhy zahrnují stále širší okruhy problému (jak to dosvědčí další dokumenty, které se připravují), týkající se zájmu prakticky celé společnosti. Potud se také Charta *liší* od příbuzných hnutí v SSSR, Polsku, NDR, která jsou o poznání více ideologická či spojená s jedním či jen některými (často dočasnými) aspekty společenského života.

Naše občanská iniciativa je proto také s každým dalším zpracovaným dokumentem stále méně a méně svázána s faktem bělehradské schůzky, helsinské dohody, ba dokonce i mezinárodních paktů o lidských a občanských právech. Vůdčím motivem občanské iniciativy chartistů je pokud možno konkrétní, konstruktivní a tedy *odpovědná starost* o osudy naší země. A v tomto smyslu se Charta 77 stává vlastně prvním politickým hnutím po dlouhých a dlouhých letech: politickým v plném a pozitivním smyslu, neboť politický postoj je buď přijetím spoluzodpovědnosti, nebo je jen (s pomocí politické hantýrky formulovanou) frází, pokřikem, demagogií.

9. Pokud jde o globální mezinárodní scénu, pak perspektivy détente se aktivitou hnutí na obranu lidských práv v zemích sovětského bloku (ale nejen v nich) nejspíše *znejasňují* — v očích diplomatů a státníků, kteří uvažují z hlediska moci, kteří myslí na zájmy státu, jak je oni reprezentují. Tyto perspektivy se na druhé straně *vyjasňují* pro občany těchto států, neboť konečně vidí reálný smysl uvolnění ve svém každodenním životě.

Okřídlené slovo détente získává totiž novou dimenzi: bude buď soužitím států, které budou zachovávat jistý standart lidských práv, nebo bude ozbrojeným příměřím bloku, za jejichž vraty se může díť cokoli — i to nejhorší. Příměřím neustále ohrožovaným vnitřní nestabilitou blokových států — důsledku to právě nedodržování standartu lidských práv.

Na Hradě a v podhradí

Organizovanou kampaní proti Chartě byly statisíce, možná miliony lidí opět po dlouhé době postaveny před morální dilema s politickým obsahem: lidé měli odsoudit něco, s čím souhlasili, nebo co v nejlepším případě neznali. Mnozí to měli odsoudit dokonce vlastním podpisem na předstrčeném papíře — s tím rizikem že se jejich podpis může zítra objevit v novinách či na televizní obrazovce. Někteří tak měli učinit dokonce veřejným vystoupením. Tohle všechno pro většinu postižených tentokrát nebylo snadným podrobovacím rituálem, jakým je účast na prvomájové manifestaci... Všichni věděli, že odsouzení budou konkrétní lidé, kteří se navíc sami označili, lidé, kteří jsou všude tady, mezi námi... Ale nepodepsat se rovnalo existenční sebevraždě. Statisticky vzato režimní kampaň uspěla — případů, kdy občané odmítli odsoudit neznámý text, nebylo mnoho, přesněji řečeno, málo se o nich ví. Udělalo se totiž všechno, aby zárodky nekonformních postojů byly v tichosti likvidovány. V jiných, pro moc obtížnějších případech se předstíralo, že o nic nejde: protestní rezoluce se na neochotném kolektivu nadále nevymáhala, jako by tu ani nikdy vůbec nebyla.

Skutečností zůstává, že lidé nakonec — s čestnými výjimkami — tlaku moci neodolali a proti Chartě „protestovali“. Charta na tuto vynucenou sebehanu milionů anonymních lidí veřejně nereagovala. Nereagovala dokonce ani na individualizovanou sebehanu tisíců umělců a tvůrčích pracovníků vědy a kultury (často přátel a známých!). Myslím, že tohle je třeba docenit. Vyžadovalo to totiž nemalé sebezapření a více politického taktu, než kolik jej zpravidla mívají v této zemi ti, kteří mají odvahu vzít na sebe riziko říci nahlas věci notoricky známé. Jak vysvětlit tak klidnou reakci?

Mezi signatáři bylo nemálo takových, kteří se kdysi — zejména v padesátých letech — sami podrobovali tlakům moci, ba i takových, kteří tehdy patřili mezi aktivisty podobných kampaní. Kampaní, mezi jejichž tehdejšími oběťmi nalezneme také dnešní signatáře Charty nebo jejich přátele a známé. Všichni z vlastních zážitků vědí, jak se takové kampaně dělají, jak se vyrábějí protestní rezoluce.

Podobně jako pocítoval dramatik — pivovarský dělník spíše účast se svým šéfem, zachovali tentokrát signatáři Charty klidnou mysl a vcelku nepropadli depresím ani nadměrnému znechucení. Neboť solidaritu bylo třeba osvědčit i vůči těm, kteří se cítili přesilou přinucení pronásledované chartisty zapřít. A pak tu byla ještě tato stránka věci : moc soustředila ostří útoků proti známějším bývalým komunistům; s nebývalou otevřeností probírala ve sdělovacích prostředcích všechny skutečné či pomyslné hříchy jejich komunistického mládí. Odsoudila siláckými slovy činy, bez nichž by nebylo komunistické moci v Československu v její současné podobě! V souvislosti s útokem na Z. Mlynáře bylo v *Rudém právu* předstíráno tak mocné rozhořčení nad běžnými praktikami komunistů v 50tých letech (v době procesu), že to snese srovnání snad jen s tím, jak o tomto tématu promlouvali tzv. „extremisté“ v roce 1968, kvůli kterým nakonec údajně přijely tanky, aby zabránily blížící se občanské válce... Moc zřejmě kalkulovala s tím, že antikomunisticky naladěná veřejnost, resp. její značná část si právě takto Chartu nejspíše skutečně zprotiví. Přitom pozornost věnovaná v těchto souvislostech jednotlivcům — bývalým komunistům, byla vesměs zcela neúměrná jejich skutečnému podílu na vzniku a životě Charty, ale o to právě šlo! Moc zřejmě cítila nutnost využít čeho se dalo, dokonce i obecné nedůvěry a nechuti vůči všemu komunistickému. Třeba říci, že tenhle figl propagandy nebyl tak docela neúspěšný. Někteří lidé si opravdu říkali : Zase oni! Ať už dají pokoj! Je proto škoda, že například Pavel Kohout, který je přímo prototypem „hříšného“, i když snad už napraveného komunisty, neosvědčil více zdrženlivosti, když s poněkud prominentskou neskromností vydal sám za sebe kteréhosi dne v lednu tři (podle jiných pět!) zvláštních prohlášení pro světový tisk. On také způsobil, že se sdělovací prostředky mohly se snadným výsměchem zabývat jeho stížnostmi proti nucenému vystěhování z areálu pražského Hradu. Opravdu to stálo za tak hlasité protesty? Neodváděla se pozornost veřejnosti právě tam, kde ji moc chtěla přidržet, to jest u osobních, konec konců malicherných trablu a tu a tam i skandálů bývalých prominentních komunistů? Chtě nechtě Kohout tak pomohl řadu lidí utvrdit v přesvědčení, že Charta je zase jen amatérským pokusem těch „věčných revolucionářů“, kteří to v osmašedesátém všechno zkazili a vrátili vývoj o patnáct let zpět. Kdo však tomuhle opravdu uvěřil, ten zůstal trapně viset v řídkých sítích rybářů propagandy a vlastních předsudků. Ten nepochopil, že Charta je významná právě tím, že *není* takovýmto pokusem.

Ale byli a jsou i takoví, kteří i bez vlivu propagandy a (jaksi ze zásady) tvrdí, že Charta je opět jen akcí „starých známých firem“, jako je Kohout a Vaculík, Kriegel a Mlynář... Nechtějí vědět, že mezi iniciátory a signatáři Charty je mnoho lidí, kteří by jim museli svými názory a osudy být blízcí — kdyby je od nich nedělil právě ten kousek občanské odvahy. S těmi se přít nechceme. Nevidí, protože se vidět bojí.

Jisté je, že politická mapa nekonformní části české společnosti je dnes načrtuta — zatím jen lehce, nanečisto — podle jiných hledisek, než byly ty tradiční ideologické, plné latentních výčitek, nedůvěry a resentmentů.

Slabí, kteří se bojí méně než včera

Existenční persekuce proti signatářům Charty pokračuje. Přibývají další a další výpovědi, často maskované fingovanými důvody — o Chartě se něhce nikomu moc mluvit, zejména ne v písemných výpovědích. Všechny pracovně-právní spory před soudy žalující signatáři prohráli. Svým způsobem soustředili na sebe pozornost, která byla do ledna 1977 rozptýlena mezi tisíce, desetitisíce ba statisíce potencionálně neloyálních občanů. Charta tak sehrála roli hromosvodu : dnes už na osm set občanů se dobrovolně „přiznalo“ : máme svou vlastní hlavu, chceme jednat podle vlastního rozumu a jsme připraveni nést důsledky. Obrovský tlak na mnoho signatářů, aby svůj podpis odvolali (těch slibů!), vyšel prakticky naprázdno. A když se první z nich ocitali bez práce, bez prostředků, fňukání nebylo tentokrát slyšet. Charta mnohým sice zkomplikovala morální účetnictví, když se proti ní museli ozvat, na povrchu veřejného života však vyčistila vzduch : to jsou oni, ti, kteří podepsali — a tady jsou všichni ostatní, kteří také mohli, ale nepodepsali...

(Možná, že ještě podepíší, uvažuje StB. Její ministr soudí, že kdyby se „to“ zveřejnilo, popletlo by „to“ možná takové dva miliony občanů...). Ano vzduch jako po bouřce, přitom spousta morální kocoviny, ale především vtíravé obavy, že se chartisté ocitnou v ghetu, v houfu, zahnaném do kouta. Dokáží svou jistou izolaci znovu a znovu protrhovat? Záleží to i na tom, jak se oni sami budou chovat ke svým spoluobčanům, nejen na tom, čemu bude Charta ve svých připravovaných dokumentech věnovat pozornost. Rozhodně by se neměla soustřeďovat na inventarizaci vlastních šrámu. Takové nebezpečí však zatím věru nehrozí, zdá se naopak, že záběr pozornosti dokumentu je stále širší a širší...

Havlova rezignace na funkci mluvčího a Mlynářův odjezd do Rakouska nálady nepřidaly. „Pozorovatelská“ veřejnost o tom soudila dokonce ještě přísněji než chartisté. Na malou chvíli se zdálo, že je zle. Objevovaly se první náznaky kapitulantských nálad.

Málo platné, v Havlově *Audienci* nejen účastný postoj autorův ke sládkovi je na místě : také sládek může počítat s tím, že má před sebou jen člověka, který může zakolísat. Všichni jsme v jednom objetí všudypřítomné moci. Není předem vyvolených hrdinů, není ani předem rezignovavších zbabělců. Připomínám okřídlené Brechtovo : „Běda národu, který potřebuje hrdiny“. Hnutí Charta 77 je v neposlední řadě také pojistkou proti neblahé potřebě hrdinů : dost na tom, budeme-li se chovat jako občané.

V tom je naše síla. Síla slabých, kteří se dnes bojí méně než včera.